

MUMTOZ SHERIYATDA AYOL SHOIRALARIMIZNING O'RNII

Muxitdinova Saidaxon Baxodirxonovna

Toshkent viloyati. Piskent tuman

1-son texnikumi.

Ona tili va adabiyot o'qituvchisi.

88 055 55 07

Annotatsiya

O'zbek mumtoz she'riyatida ayol ijodkorlarning roli XIX asr boshlarida, ayniqsa Qo'qon xonligining adabiy muhitida keskin kuchaygan. Ushbu maqola Nodira, Uvaysiy (Jahon otin), Dilshodi Barno, Anbar Otin va Mahzuna kabi shoirlarning hayoti, ijodiy merosi, poetik uslubi va ijtimoiy-ma'naviy ta'sirini chuqur ilmiy jihatdan yoritadi. Aruz nazariyasi, badiiy san'atlar (tashbeh, istiora, tajohuli orif, talmeh), gender tadqiqotlari, madaniy-tarixiy kontekst va mumtoz adabiyot nazariyasi (Alisher Navoiy, Fuzuliy an'analari) asosida tahlil qilinadi. Ayol shoirlar mumtoz g'azal va muxammas janrlarini boyitganligi, ayol ruhiyatini (ishq, hijron, ijtimoiy tengsizlik, ma'rifat) birinchi marta ochiq ifodalaganligi va keyingi adabiyotga (Zulfiya, Halima Xudoyberdiyeva) ilhom berganligi ko'rsatiladi. Maqola adabiyotshunoslar, talabalar va madaniyatshunoslar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Nodira, Uvaysiy, Dilshodi Barno, Anbar Otin, Qo'qon adabiy muhiti, g'azal, aruz, badiiy san'atlar, gender she'riyat, mumtoz adabiyot.

Kirish

Mumtoz o'zbek she'riyatida (IX–XIX asrlar) ayollar ijodi uzoq tarixga ega bo'lsa-da (masalan, X asrda Rabiya Balxiy), eng yorqin va tizimli davri XIX asr boshlari Qo'qon xonligi adabiy muhitidir. Bu davrda Umarxon (Amiriy) saroyi atrofida Nodira, Uvaysiy kabi shoirlar nafaqat she'r yozish, balki adabiy majlislarni

boshqarish, yosh ijodkorlarni tarbiyalash va ayol ovozi she'riyat maydoniga olib chiqish orqali mumtoz an'analarni yangi mazmun bilan boyitdilar. Tazkiralarda ("Majmuai shoiron", "Tazkirai Qayyumiy", "Tazkirai Barno") 30 dan ortiq ayol shoirlar haqida ma'lumot saqlangan. Ularning ijodi Navoiy-Fuzuliy an'alarini davom ettirgan holda, gender jihatdan yangi qatlam qo'shdi: ayolni faqat "mahbuba" emas, balki fikrlovchi, iztirob chekuvchi, ma'rifatparvar shaxs sifatida ko'rsatdilar. Ilmiy jihatdan bu hodisa madaniy gibrilik (Homi Bhabha) va semiotika (Roland Barthes) nazariyalari asosida tahlil qilinadi.

Tarixiy-sharoit va adabiy muhit XIX asr boshlarida Qo'qon xonligida madaniy yuksalish kuzatildi. Xonlar she'riyatni homiylik qildilar. Nodira (Mohlaroyim, 1792–1842) Umarxonning rafiqasi sifatida saroyda she'r yozishni rivojlantirdi va Uvaysiyi muallima qilib taklif etdi. Uvaysiy (Jahon otin, taxminan 1780–1845) saroyda yashab, yosh shoirlarga ustozlik qildi. Natijada, bir vaqtning o'zida bir necha ayol shoirlar yetishib chiqdi – bu o'zbek adabiyoti tarixida noyob hodisa. Ilmiy tadqiqotlarda (Vohidov R., Navruzova N.N.) bu muhit "Qo'qon adabiy maktabi" deb ataladi va unda ayollarning ulushi 15–20% ga yetgan.

Nodira ijodi: Ilmiy tahlil va she'r namunasi Nodira 180 ga yaqin g'azal, 11 muxammas, tarji'band va firoqnoma yozgan (o'zbek va fors tillarida). Uning ijodi ishqiy-falsafiy, vatanparvarlik va ma'rifiy ruhda. Aruz vaznida (ramal, hazaj) mukammal mahorat ko'rsatgan. Badiiy san'atlar: tashbeh ("yuzing oydek"), istiora, talmeh (Navoiy, Fuzuliyga ishora). Gender jihatdan Nodira ayolni faol subyekt sifatida ko'rsatadi.

Namuna she'r (g'azal): Ey mehri jamoling olam oro, Zarroti yuzingga mastu shaydo. Ey husni riyozida qading sarv, Ul sarv uza sunbuling sumanso. Nodira, bulbul kibi to nola insho ayladim, Navbahor o'tti, xazon o'ldi guliston oqibat.

Tahlil: Bu baytlarda tajohuli orif san'ati (bilib-bilmaslikka solish) orqali yor go'zalligi tasvirlanadi. Ishqiy iztirob va fano falsafasi chuqur ifodalangan. Nodira bu orqali klassik obrazlarni ayol nuqtai nazaridan qayta talqin qiladi.

d2co7bxjtnp5o.cloudfront.net

Uvaysiy ijodi: Poetika va gender yangilik Uvaysiy devon, “Karbalonoma”, “Voqeoti Muhammadalixon” muallifi. G‘azallarida ijtimoiy tengsizlik, ayollar taqdiri va ishqiy iztiroblar ustuvor. “Uvaysiyman” radifli g‘azali hasbi hol ruhida.

Namuna she'r (to'liq g'azal): Mehnatu alamlarga muftalo Uvaysiyman,
Qayda dard eli bo'lsa, oshno Uvaysiyman. Istadim bu olamni, topmadim vafo ahlin,
Barchadin yumub ko'zni muddao Uvaysiyman. Uz diling taalluqdin, band qil xudo
sori, To degil kecha-kunduz: «Mosivo Uvaysiyman!» Kechalar fig'onimdin tinmadi
kavokiblar, Arz to samo uzra mojaro Uvaysiyman. To ko'rib xarobotin ta'na etma,
ey zohid, Bir nafas emas xoli iqtido Uvaysiyman. Faqr borgohiga qo'ysa gar qadam
har kim, Bosh agar kerak bo'lsa, jon fido Uvaysiyman. Vaysiy beriyozat deb sahl
tutma, ey orif, Ishq aro nihon dardi bedavo Uvaysiyman.

G'AZALLAR

**Mehnat-u alamlarga muftalo
Uvaysiyman,
Qayda dard eli bo'lsa, oshno
Uvaysiyman.
Istadim bu olamni, topmadim vafo
ahlin,
Barchadin yumib ko'zni muddao
Uvaysiyman.
Uz diling taalluqdin, band qil Xudo
sori,
To degil kecha-kunduz: «Mosivo
Uvaysiyman!»**

Tahlil: G'azal aruzning ramal bahridagi. Tajohuli orif va talmeh (zohidga murojaat) orqali ayolning ijtimoiy iztiroblari ochiladi. Uvaysiy ayol shoir sifatida birinchi bo'lib "dard eli"ni ochiq kuyladi – bu mumtoz she'riyatda gender yangilik.

Dilshodi Barno va Anbar Otin: Meros davomi Dilshodi Barno (1800–1905/06) 91 o'zbekcha, 51 tojikcha she'r muallifi. "Keling, qizlar, chalaylik daf ila soz" g'azalida ayollar ma'rifatini chorlaydi. Anbar Otin (1870–1906) Uvaysiyning jiyani, 48 she'r devoni muallifi. Uning ijodida ustozga hurmat va oilaviy mavzular ustuvor.

Namuna (Dilshodi Barno): Bu muhabbat jomidur, deb dahrin chiqdi nido,
"Yor aksin mayday ko'r", deb jomdin chiqdi sado.

Tahlil: Bu bayt istiora va talmeh orqali ishqni jom (may) ramzi bilan bog'laydi. Ilmiy jihatdan bu she'rlar ayollar ma'rifatini targ'ib qilishda muhim.

Ilmiy sintez: Badiiy xususiyatlar va zamonaviy ahamiyat Ayol shoirlar aruzni mukammal egallagan holda, klassik obrazlarni yangicha talqin qildilar: Majnun-Layli motivi ayol nuqtai nazaridan ochildi. Badiiy san’atlar (120 dan ortiq tur) ular ijodida emotsional chuqurlik yaratdi. Gender nuqtai nazaridan (feminist tadqiqotlar asosida) ular ayolni passiv emas, faol subyekt sifatida ko’rsatdilar. Merosi XX asrda Zulfiya va boshqalarga asos bo’ldi. Bugungi kunda bu ijod gender tengligi va milliy merosni saqlash ramzi.

Mashhur ayol shoirlar va ularning ijodi Nodira (Mohlaroyim) – “Malikayi davron” taxallusi bilan mashhur. 180 ga yaqin g’azal, 11 muxammas, tarji’band va firoqnoma yozgan. O’zbek va fors tillarida ijod qilgan. Asarlari ishq, vatanparvarlik va ma’rifatni kuylaydi. Mashhur g’azali: “Bir ko’rub aksi jamolingni azal mir’otida...” – unda sevgi va go’zallik falsafasi chuqur ifodalangan. Dilshod unga “nazm osmonining yulduzi” deb ta’rif bergan.

Uvaysiy (Jahonotin) – Nodiraning ustozi. Devon, “Karbalonoma”, “Voqeoti Muhammadalixon” kabi tarixiy dostonlar muallifi. Uning she’rlarida ijtimoiy tengsizlik, ayollar taqdiri va ishqiy iztiroblar ustuvor. Anor chistoni orqali ayollar huquqini ramziy himoya qilgan.

Dilshodi Barno (1800–1905) – Uzoq umr ko’rgan shoir. Nodira va Uvaysiy an’analarini davom ettirgan. G’azallari va muxammaslarida oilaviy farovonlik, muhabbat va ma’naviy poklik kuylangan. Anbar Otinni tarbiyalagan.

Anbar Otin va Mahzuna – Anbar Otin XIX asr oxirida yetuk shoir sifatida tanilgan. Mahzuna esa lirik she’rlarida ayol ruhiyatini nozik tasvirlagan.

Ilmiy tahlil: Badiiy xususiyatlar va gender jihati Ayol shoirlar mumtoz aruz vaznini mukammal egallagan holda, klassik obrazlarni (Majnun-Layli, Yor go’zalligi) yangicha talqin qildilar. Lafziy san’atlar (tashbeh – “yuzing oydek”, istiora – “ko’ngil bog’i”) va ma’naviy san’atlar (talmeh – tarixiy rivoyatlarga ishora)

orqali she'rlarida emotsional chuqurlik yaratdilar. Gender nuqtai nazaridan ular ayolni faqat "mahbuba" emas, balki fikrlovchi, iztirob chekuvchi va jamiyat a'zosi sifatida ko'rsatdilar. Uvaysiyning chistonlari va Nodiraning muxammaslari ayollarning ijtimoiy cheklovlarini ramziy tanqid qiladi. Bu jihatdan ular feministik o'qishga ham mos keladi (Homi Bhabha madaniy gibridlik nazariyasi asosida).

Merosi va zamonaviy ahamiyati Nodira va Uvaysiy devonlari XX asrda nashr etilgan (1958, 1963 yillar). Ularning ijodi Zulfiya, Halima Xudoyberdiyeva kabi keyingi shoiralarga ilhom manbai bo'ldi. Bugungi kunda "Nodira va Uvaysiy" she'rlari tarjimalari (ingliz tilida) xalqaro miqyosda o'qilmoqda. Ayol shoirlarimiz mumtoz she'riyatni gender tengligi va ma'rifatparvarlik yo'nalishida boyitdilar, bu esa O'zbekiston madaniy merosining ajralmas qismidir.

Xulosa

Mumtoz she'riyatda ayol shoirlarimizning o'rni beqiyos: ular she'riyatni boyitdilar, ayol ovozini kuchaytirdilar va mumtoz an'analarni yangi mazmun bilan to'ldirdilar. Qo'qon adabiy maktabi bu borada yorqin namunadir. Ilmiy tadqiqotlarda ularning merosini raqamlashtirish, xalqaro solishtirma tahlil va gender o'qishlar yanada chuqurlashtirilishi lozim. Bu milliy g'urur va ma'naviy merosni saqlashning muhim yo'lidir.

Adabiyotlar

1. Vohidov R. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2008.
2. Navruzova N.N. XIX asr shoirlar ijodida badiiy san'atlar. 2021.
3. Nodira. Devon. Toshkent: Fan, 1963.
4. Uvaysiy. She'rlar. Toshkent: Yosh gvardiya, 1994.
5. Adizova I. Uvaysiy she'riyatida poetik tafakkurning yangilanishi. Toshkent, 2024.
6. "Majmuai shoiron" tazkirasi.
7. Ziyouz.com va tafakkur.net materiallari (2026 holatiga)